

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 38 Volume: 8 Issue: 38

Haziran 2015 June 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

BİR KÜLTÜR UNSURU OLARAK ÂŞIK EDEBİYATINDA KALIP SÖZLER

FORMULAIC EXPRESSIONS AS A CULTURAL ELEMENT IN MINSTREL LITERATURE

Cafer ÖZDEMİR*

Öz

Bir dilin kolay değişmeyen unsurlarından biri olan kalıp sözler, konuşma dilinin en zengin öğeleri arasında yer alır. Ana dil ve yabancı dil öğretiminde üzerinde önemle durulan, sağlıklı ve güçlü bir iletişim açısından vazgeçilmez olan bu sözler, kültür aktarımı açısından da önemli veriler sunmaktadır.

Halkın diliyle, halkın duygularını terennüm eden âşıkların şiirlerinde kalıp sözlere sıkça rastlanmaktadır. Bu şiirler vasıtasıyla Türk toplumunun değerlerini, dinî inançlarını, çeşitli olaylar karşısındaki tavırlarını ve hayat görüşlerini tespit etmek mümkündür. Çalışmamızda 17, 18 ve 19. yüzyıllarda yaşamış âşıkların kullandığı kalıp sözlere, bunların yapısına ve işlevsel yönlerine temas edilmiştir.

Aradan geçen uzun zaman sürecinde bu sözler fazla değişmemiş, hatta bazıları yapılarını aynen korumuştur. Sonuçta bu zengin malzemenin halkın konuşma dilinde var olduğu şekliyle âşıkların şiirlerine yansıtıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalıp Sözler, Âşık Edebiyatı, Kültür, Gelenek.

Abstract

Formulaic expressions, which are one of the language elements that do not change easily, are among the most productive entity of the spoken language. These utterances, significant in teaching both native and foreign language and indispensable for a healthy communication, also present important data for cultural transfer.

It is very common to come across with formulaic expressions, which indicate the emotions of the folk with their language, at minstrels' poem. It is possible to determine the values, religious beliefs, their attitudes towards different matters and view of lives of the Turkish society by means of these poems. In this study, the formulaic expressions, their structures and functions used by the minstrels in 17th, 18th and 19th centuries.

Despite the period of time that passed, these expressions have not changed very much, and even some of them have remained the same. As a conclusion, it was established that this productive entity reflected to the poems of the minstrels in the same way as it is in public spoken language.

Keywords: Formulaic Expressions, Minstrel Literature, Culture, Tradition.

Giriş

Kalıp sözler bir dilin en dikkat çekici yönlerinden biridir. Toplumsal hayata ait unsurlar içermesi, dinî inançları yansıtması, söyleyen kişinin iç dünyasına özgü ipuçlarını vermesi, bünyesinde kültürel değerleri barındırması kalıp sözlerin dil açısından önemini ortaya koymaktadır. Zengin bir içeriğe sahip olması, konuşma dilinde sık sık kullanılmasını sağlar. Bu yüzden kalıp sözler doğru, etkili ve güzel konuşan kişilerin öncelikli olarak bilmesi/kullanması gereken dil unsurlarıdır.

Gökdayı(2011: 69) kalıp sözleri "bir toplumun bireyleri arasında belirli iletişim durumlarında geleneksel olarak kullanılan, duyguları, düşünceleri ve dilekleri açığa vuran, en az iki sözcükten oluşan, tek bir kavramı mecazsız olarak karşılayan, zaman ve kişiyi gösteren ekler dışında biçim olarak hep aynı kalan, kullanım yerleri sınırlı kalıplaşmış sözcük dizileri" şeklinde tanımlamaktadır. Tanımda üzerinde durulan "geleneksel" ifadesi, kalıp sözlerin tarihi süreçte bir devamlılık arz ettiğini göstermektedir. Bu ifade ayrıca toplumun kültürüyle olan ilişkisini de ortaya koymaktadır.

*Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, cafer.ozdemir@omu.edu.tr

Kalıp sözleri “ilişki sözleri” kavramıyla karşılayan Aksan, bunların toplumun kültürünün ayrılmaz bir parçası olduğunu, insan ilişkilerinin çeşitli durumlarında kullanıldığını ve Türk kültürünün birçok yönüne ışık tuttuğunu söyler (1996: 34). Bu konuda yapılan çeşitli tanımlamalarda “kullanım yerleri, kültürel yönleri ve geleneksel oluşları” üzerinde durulması ve bu sözlerle ilgili “ilişki sözleri, kültür birimleri, bağlamsal sözler ve karşılama sözleri” (Gökdayı, 2011, 63) gibi adlandırmaların yapılması, kalıp sözlerin toplumun kültürel yapısıyla güçlü bir bağı olduğunu ortaya koymaktadır. Kalıp sözler eşdizimsel yapılardan biridir ve toplumun kültürel bilgisini içeren zengin bir malzemeye sahiptir. Zaten eşdizimsel yapıları, kültürel anlamlarını dikkate almadan tam anlamıyla açıklamak mümkün değildir. Çünkü bir milletin kolektif bilinç ve şuuru bu yapılara yansır. Bu yapılardan hareketle dilsel toplumun kültürel birikimini, bilgisini ve şuurunu ortaya koymak mümkün olabilir. (Doğan, 2014:508)

İçerdiği zengin bilgiler dolayısıyla kalıp sözleri diğer kalıplaşmış sözlerle birlikte ele almak gerekir. Çünkü “kalıp sözler de tıpkı deyimler ve atasözleri gibi, toplumun kültürünü, inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve görenekleri yansıtan sözlerdir. Aynı dili konuşan bir toplumun kültürüne ışık tuttuğu, onun inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve görenekleri yansıttığı görülmektedir.” (Bulut, 2012: 1121)

Kalıp sözlerin toplumun kültürüyle çok sıkı bir ilişkisi vardır. Çünkü yaşantı esnasında belirli işleve sahip olarak kullanılan bu sözler, kültürel unsurun bir parçası olarak kendini gösterir. Türklerde eskiden beri sözlü kültür zengin olduğu için, konuşma diline ait kalıp sözler de çokça bulunmaktadır.

Köklerini eski Türk kültüründe bulduğumuz ve İslâmiyet’in Türkler tarafından kabul edilmesiyle yeni bir biçime dönüşen Âşık Edebiyatı, toplumun kültürel kodlarını yansıtmaya bakımından önemli bir yere sahiptir. Bu edebiyatın icracısı olan âşıklar, toplumun her kesiminde yaşamışlar ve söyledikleri şiirlerde Türk kültürünü yaşatıp yansıtmışlardır. Âşıkların şiirleri incelendiğinde kalıp sözlerin oldukça zengin bir şekilde kullanıldığını görürüz. Bu durum Âşık Edebiyatının dilinin günlük konuşma diline yakınlığı ile de açıklanabilir.

Kalıp sözlerin çeşitli ölçütlere göre sınıflandırılması yapılmıştır. Bu ölçütlerden en belirgin olanları “yapı, anlam, işlev ve bağlama” göre yapılan sınıflandırmalardır(Gökdayı, 2011: 102-111). İşleve ve bağlama göre yapılan sınıflandırmalarda kültürel unsurların alt madde olarak yer aldığı görülür. Bu yüzden yapacağımız sınıflandırmada, her iki ölçütün bazı alt maddelerini bir araya getirip ilavelerle yeni bir sınıflandırma yapmanın gerekli olduğunu gördük. Bu sınıflandırmada hareket noktamız ise toplumun kültürel unsurları olmuştur.

1.Yemin/Söz İfade Edenler:Âşık Edebiyatında bir işi yapmak üzere kararlılık ve azim göstergesi olarak “*ahdım var*” ifadesi kullanılır. 15. yüzyılda “ahd bağlamak” şeklinde kullanılıp “söz vermek, ahdetmek” anlamlarını karşılamıştır (Tarama Sözlüğü, 2009/I: 62). Türkiye Türkçesinde “ahdettim, ahdım var, söz veriyorum” şeklinde kullanılan bu sözün 16/17. yüzyılda Karacaoğlan’ın şu dördütlüğünde aynı yapı ve anlamda kullanıldığı görülür:

Ben yârimin ellerine
Varsam gerek *ahdım vardır*
El kavşuruphuzûrunda
Dursam gerek *ahdım vardır* (Sakaoğlu, 2004: 600)

“Yemin etmek”, “söz vermek”ten daha önemli ve daha inandırıcı bir ifadedir. Çünkü verilen sözler tutulmayabilir, fakat yeminden dönülmesini engelleyen ve iletişimde her iki tarafın kutsal/değerli gördüğü nesne ve olgular vardır. İslam dinine göre “Allah ve Kur’an-ı Kerim” üzerine yemin edilen iki önemli unsurdur. Bir şiirinde “Hakk aşkına” (Köprülü, 2004: 193)ifadesini kullanan Gevherî, aşağıdaki dördütlüğünde “yalvarma” anlamını da yansıtan bir yemin ifadesi olarak “Hüdâ’yı seversen” biçiminde kullanmıştır:

Hüdâ’yı seversen doğrusun söyle
İnletir mi güzel âşığı böyle
Gevherî kulunu müşerref eyle
Yok mudur göğsünde iman sevdiğim (Köprülü, 2004: 194)

Hem Ruhsatî’nin(Kaya, 1999: 110)hem de Erzurumlu Emrah’ın “Allah aşkına” redifli gazelleri mevcuttur. Bu durum Âşık Edebiyatında kalıp sözlerin önemini göstermesi bakımından önemlidir. Erzurumlu Emrah,sevgiliye kendini anlatamamanın verdiği bıkkınlık bağlamında sabah rüzgârına şöyle seslenmektedir:

Ey sabâ var söyle derdüm yâre *Allah aşkına*
Çârelerkıl sun dil-i nâ-çâre*Allah aşkına* (Alptekin, 2004: 187)

Âşık edebiyatında karşıdaki insanın günahını üzerine almak ile ilgili yemin ifade eden sözlere de yer verilmiştir. Karacaoğlan günümüzde “günahı boynuna, günahı vebali boynuna” şeklinde kullanılan bir sözü bazı ses değişiklikleri ile “babalın boynuma” biçiminde kullanır:

Iraktır yolların dolandım geldim
Tatlıdır dillerin eğlendim kaldım
Babalın boynuma işte ben öldüm
Mezarın göğsüne kaz kerem eyle (Sakaoğlu, 2004: 408)

2. Dua İfade Edenler: İyi niyet ifade eden ve yapılması tasvip edilen eylemler için kullanılan dualar, hem dinî hem de kültürel kaynaklı olabilir. Söyleyen kişinin duygularını belirtirler ve mecaz anlamı olmalarıyla ön plana çıkarlar. Günümüzde “ellerin dert görmesin” biçiminde teşekkür etme anlamında kullanılan bir sözü Karacaoğlan, “iki eli var olsun” şeklinde dile getirmiştir:

Bu Karac’Oğlan’ı sen ağlatırsın
Kadir Mevlâ’m her murada kadırsın
Her dem zebâniler belini kırsın
Her vurdukça *iki eli var olsun* (Sakaoğlu, 2004: 565)

Âşıkların, sağlıklı bir iletişimde olumsuz bir durum yaratmamak ve kabullenme ifadesi olarak “hatırın hoş olsun” sözünü; bereket ve çoğalma anlamında ise “birin bin olsun” ifadesini kullandıkları görülür. Türkiye Türkçesinde “bin” kelimesi çokluk ve mübalağa anlamlarında kullanılır. Örneğin “bin kere şükürler olsun, binlerce selam olsun, bin yaşa” gibi kalıp sözler ve “bin ayak bir ayak üstüne, bin derde deva, bin (kırk) dereden su getirmek, bin kalıba girmek, bin kat, bin pişman olmak gibi deyimler (Aksoy, 1988: 640-641) bunu ispat etmektedir. Ayrıca Samsun yöresinde yaptığımız derlemeler esnasında tek çocuğu olan anne ve babalara “Allah birini binlere katsın” şeklinde söylenen kalıp söz derlemiştik. Dua niteliğinde olan bu söz, çocukların sayısının artması dileğini ifade etmektedir. Karacaoğlan “hatırın hoş olsun” sözünü “vazgeçme ve pes etme”; “birin bin olsun” sözünü ise sevgilinin beğenilen özelliklerinin daha fazla olmasını isteme anlamında kullanmıştır:

Ala gözlerini sevdiğim dilber
Yâr senin ahdına durmaz mı sandın
Hatırın hoş olsun birin bin olsun
Senden âlâsını bulmaz mı sandın (Sakaoğlu, 2004: 534)

Yapılan bir eylem neticesinde duyulan memnuniyet sonucu olarak eylemi yapan kişinin uzun süre yaşaması dileğini belirtmek için “binler yaşa” kalıp sözü kullanılmıştır. Bu sözün günümüz Türkiye Türkçesindeki kullanımı “bin yaşa” şeklindedir. Sevgilinin her haliyle uzun süre yaşaması isteğini Ercişli Emrah şöyle dile getirmektedir:

Karşımızda duran dilber
Tevürtevür *binler yaşa*
Didemden de akan yaşı
Silen dilber binler yaşa (Saraçoğlu, 1999: 114)

Ömer Asım Aksoy’un deyimler arasında gösterdiği ve “mutlu ol, ömrün uzun olsun, iyi günler göresin” anlamlarında kullanılan “berhudar ol” (1988: 635) ifadesi dua niteliğinde bir sözdür. Gevherî’nin aşağıdaki dörtlüğünde, muhatabın Allah olmasından dolayı yardımcı eylemin “et-” şeklinde değiştiği görülür:

Der Gevherî güzel benim olursa
Çekerim dardını her ne gelirse
Doğrulup da güzel bana gelirse
Dilerim *ber-hûdar etyâ*Rabb (Elçin, 1998: 91)

“Allah mübarek etsin” anlamında kullanılan ve İslâm dini kaynaklı olan “bârekallah” kalıp sözü dua niteliğindedir. Âşık Ömer, Yeni Camii’yi yapan ustaya beğenisinin sonucu olarak şu ifade ile dua etmektedir:

Yenicâmi gibi yoktur dünyada
Bârekâllahanı yapan üstada
Namazını anda kılan ziyâde
Dâimâ okunur Kur’anımız var (Elçin, 1987: 49)

3. Beddua İfade Edenler: Duaların aksine kişinin kötü niyetini ifade eden ve mevcut durumun kötüleşmesi temennisini dile getiren beddualar, Türk kültürünün en ilginç sözlerini ihtiva etmektedir. Kişinin iç dünyasının dışavurumu olan bu sözler, farklı şekillerde oluşturulabilmektedir. Sevdiği ile arasındaki olumsuz havanın sorumluluğunu “rakip”te gören Ruhsatî, ona “gözünün kör olması” için beddua etmektedir:

Sevdiğimden bir kem haber işittim
Vay benim başıma yine mi vah vah
İlahirakıbingözü kör olsun
Aceb kim öğretti sunamı vah vah(Kaya, 1999: 153)

Dua veya beddualarda kullanılan kalıp ifade olarak kullanılan “Allah’tan dilerim” ifadesini Karacaoğlan aşağıdaki dörtlükte beddua amaçlı kullanmıştır:

Fânisin de Karac’Oğlan fânisin
Ne hörü ne melek belki perisin
Elvan elvan güllü yeşil korusun
Dilerim Allah’tan bahçan kuruya (Sakaoğlu, 2004: 414)

Günümüzde “Allah’tan korkmaz kuldan utanmaz” şeklinde söylenen kalıp söz, yapacağı bir işte hiç kimseyi düşünmeyen, acımasız insanları anlatmak amacıyla kullanılır. Gevherî bu sözü “Tanrı’dan korkmaz halktan utanmaz” şeklinde kullanmaktadır. Rakiplere değer vermesi, kendisini ise cefaya layık görmesi nedeniyle sevgiliye sitem etmektedir:

Düşer mi şanıma bu tarz ü etvar
Ben senin cevriini çekem bî-şümar
Yine ben ayakta izzette ağyar
Ey Tanrı’dan korkmaz halktan utanmaz(Elçin, 1998: 445)

4. Ayrılık İfade Edenler:İnsan sosyal bir varlık olduğu için toplum içinde diğer insanlarla beraber yaşar. Bu birliktelik iletişimi zorunlu kılar ve zamanla bireyler arasında onları bir arada tutan bağlar oluşmaya başlar. Bunun neticesinde birey mevcut çevresini değiştireceği veya Âşık edebiyatı terimi olarak sevgiliden ayrılıp “gurbete çıkacağı” zaman iletişim bağlarını sona erdirecek sözler kullanır. Bu ayrılık neticesinde kalanları Allah’a emanet etmeyi düşüncesini, 17. yüzyıl şairi Gevherî “Hakk’a ısmarladım”(Elçin, 1998: 28) şeklinde yansıtır. Yine aynı asrın şairi Âşık Ömer ise bu sözü günümüzde kullanıldığı gibi “Allah’a ısmarladık” biçiminde şiirine yansıtmıştır:

Kaldı deli gönül kaldı hep yasta
Mevlâ’m erdir beni murâda kasta
Âşık Ömer eydür sevgili dosta
Allah’a ısmarladık diyemedim ben (Elçin, 1987: 27)

Günümüz Türkçesinde en çok kullanılan ayrılık sözlerinden biri olan “elveda” sözcüğü tarihi süreç içerisinde devamlılığı olanlardan biridir.Gevherî sevgiliden ayrılmayı bu sözcükle dile getirir (Elçin, 1998: 28).“Esen” sözcüğü 14 ve 15. yüzyıllara ait metinlerde “esen ol-, esen kal-, esen gel-“ (Tarama Sözlüğü, 2009/III: 1529) şeklinde kalıp ifade olarak karşımıza çıkar. Yine aynı yüzyıllarda “sağ esen git-, sağ esen gel-“ (Tarama Sözlüğü, 2009/V: 3227) şeklinde “sağ” kelimesiyle beraber kullanıldığı görülür.Dua niteliğinde olan bu sözü Âşık Ömer “sağ esen kal-“ şeklinde kullanmıştır (Ergun, tarih yok: 127). Günümüzde “sağ salim gel-/git-, esen kal-“ biçiminde kullanılan bu kalıp sözdeki “sağ ve esen” sözcüklerinin ayrılıp bağımsız bir kalıp şeklinde kullanıldığı görülür. Kuloğlu bu iki sözcükten oluşan kalıp sözü yaşadığı asra uygun olarak birliktekullanmıştır:

Elvedâ dest busi etmek göründü
Gider oldum dostum, sen sağ esen kal
Çıkarma gönlünden, âh et derinden
Gider oldum dostum, sen sağ esen kal(Öztelli, 1974: 351)

Günümüzde kullanılan bir diğer ayrılık sözü “sağlıkla kal” sözüdür. Diğer örneklerde olduğu gibi gurbete çıkacak olan âşık,sevgiliye “sağlıkla kal” diyerek veda etmektedir:

Terk-i diyâr ettim elvedâ seni
Sevdiğim sağlıkla kalşimden-gerü
Aşkın ile yaktın bu cân ü teni
Her zaman ağlattın bil şimden-gerü(Düzgün, 2011: 259)

5. Felsefî Niteliği Olanlar:Bazı kalıp sözler vecize niteliği taşıyabilir ve bunlar ince bir düşünüş, kıvrak bir zekânın ürünü olarak toplumsal bellekte yaşamayı sürdürürler. Bu tarz sözler çeşitli söz ve anlam sanatlarıyla oluşturulmuştur. Tekrir ve seci sanatı kullanılarak oluşturulan ve içerisinde nasihat barındıran “az yaşa uz yaşa” sözü ince bir anlamı içerisinde barındırır.

Karac’Oğlan der ki nic’olur halım
Gün geçtikçe artmaktadır vebalım
Az yaşa uz yaşaâhırü ölüm
Âhurete karşı götür imanı(Sakaoğlu, 2004: 427)

6. Övgü İfade Edenler:İletişim esnasında karşıdaki kişiyi övmek, söyleyen kişi nezdindeki değerini ortaya koymak amacıyla bazı kalıp sözler kullanılır. Gevherî, sevgilinin kendisinin ışığı olduğunu belirtmek amacıyla günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılan “gözümün nuru” kalıp ifadesini kullanır. Bu sözle kafiyeli olarak “gönlümün süruru” ifadesini kalıbın başına ekler ve bu ikisini bir kalıp gibi kullanır:

Altından arısın zülâlden duru
Sıfatta meleksin simâda hürî
Gönlümün süruru gözümün nuru
Gelmemiştir mislin yakın zamanda (Elçin 1998: 43)

Sevgilinin güzelliğinin ve çekiciliğinin olağanüstülüğünü anlatmak, onu sıradan güzellerden ayırt etmek amacıyla günümüzde “Allah övmüş de yaratmış” kalıp sözü kullanılır. Burada Allah’ın güzelleri yaratırken daha özenli davrandığı vurgusu yapılır. Mübalağalı bir anlatımın görüldüğü bu sözü Gevherî, “Hak seni öğmüş de yaratmış” biçiminde kullanmıştır.

Hak seniefendim öğmüş yaratmış
Bi-küllî serinlik bahrine atmış
Lebi can bahşine şekerler katmış
Böyle lezîz olsun sükker olursa (Elçin, 1998: 35)

Sevgilinin hem karakteri hem de güzelliği “huyu suyu güzel” kalıp sözü ile anlatılır. İnsan davranışlarında yaratılışın büyük bir etkisi olduğu için bu durum “huy” kelimesi ile ilişkilendirilmiştir. Dış güzellikte ise temel belirleyici faktörün yaratılış suyu/meni olduğuna gönderme yapılmıştır. Bu sözden hareketle insanın davranışları ve görünüşüyle bir bütün olduğu ortaya konulmuştur. Seyranî, bu vasfını şöyle anlatmıştır:

Muhabbet badesin bezm-i ezelden
Nûş eden sâkî-i ebrâr elinden
Bir yâr bulup huyu suyu güzeldin
Kurtarmış yakasın ağyâr elinden (Kasır, 1984: 165)

“Aşk olsun” ifadesi hem olumlu hem de olumsuz anlam özelliği taşır. İstenmeyen bir davranış karşısında sitem bildirirken, çok beğenilen ve tasvip edilen bir davranış karşısında “aferin” anlamında kullanılır. Günümüzde çoğunlukla olumsuz anlamı tercih edilir. Karacaoğlan bu sözü yaylaya gidenlere övgü ifadesi olarak kullanmıştır:

Yaz olur dağlara ulu yol olur
Aşk olsun silasına da gidene
Bakın bahçadakiselvi fidana
Allı sunam kalk gidelim yaylaya (Sakaoğlu, 2004: 399)

Sevgilinin âşık için vazgeçilmezliğini anlatmak amacıyla kullanılan “iki gözüm” kalıbı, içinde övgü anlamı da taşır. Çünkü göz insanın en önemli organlarından biridir ve dünyayı onunla görür. Hitap anlamı olan bu söz günümüzde “gözüm” şeklinde kullanılmaktadır. 17. yüzyıl şairi Âşık, sevgiliye sitemlerini şöyle dile getirir:

Bâl-ü sükkerdürür sözün
Yakdı beni şirin nazın
Söylesene iki gözüm
Hemen vazgeçtin mi benden (Köprülü, 2004: 154)

Metafor yoluyla oluşmuş, sevgiliye hitap olarak kullanılan kalıp sözlerin de Âşık Edebiyatında kullanıldığı görülür. Karacaoğlan’ın şiirlerindeki “yamansın” (Sakaoğlu, 2004: 563), Yozgatlı Nâzî’deki “ciğerim” (Oğuz, 1992), Gevherî’deki “kuzum” (Köprülü, 2004: 212) bunların birkaçıdır. Ruhsatî, aynı özelliklere sahip olarak sevgiliye “canımın canı” ifadesiyle seslenmektedir:

Sana söylüyorum canımın canı
Elimden aldırđım sevdiğim seni
Eski ifadenle güvendir beni
Beni ısrarından döner sanma ha (Kaya, 1999: 96)

7. Selamlaşma:İletişimin başlangıcında kullanılan ve bir çeşit anahtar konumunda olan selamlaşma sözleri günlük hayatta çokça kullanılır. Gevherî, sevgiliden gelen selama “aleyküm selam” diyerek karşılık vermektedir:

Umarım efendim mürüvvet senden
Uğruna geçmişim can ile tenden
Dimişingedâma selâm it benden
Berhudâr ol cânımaleyküm selâm (Elçin 1998: 169)

8. Tevekkül İfadesi Olanlar:İnsanın sahip olduğu nimetler karşısında bunu veren Allah'a teşekkür mahiyetinde kullandığı kalıp sözler vardır. Bu sözler "şükür" kelimesi merkezli kullanılır. Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 622) ve Ruhsatı (Kaya, 1999: 384) "şükür olsun"; Âşık Ömer (Ergun, tarih yok: 362) ve Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 504) "çok şükür"; ifadesini kullanırlar. Gevherî (Köprülü, 2004: 188)"şükür Hakk'a" yeğlemiştir. Kuloğlu ise(Öztelli, 1974: 354) aşağıdaki nasihatnamede hayatta yaşıyor olmaktan dolayı Allah'a şükretmektedir:

Kuloğlueydür, murat alır o gün
Yok yere eritme yüreğin yağın
Şükür Hakk'a, sağsun bugüne bugün
Gönül şen ol, niçün melül olursun (Öztelli, 1974: 354)

9.Mübalâğa Bildirenler:Bazı kalıp sözleri çeriği bakımından bir durumu abartılı bir şekilde dile getirebilir. Bunlardan biri de "kurban olsun" sözüdür. Bu sözün oluşabilmesi için o toplumun "kurban" ritüelini bilmesi ve bunu uygulaması gerekmektedir. Dolayısıyla dinsel kaynaklı bir eylem, bu kalıp sözün oluşumuna neden olmuştur.Karacaoğlan, sevgili için kendini feda edebileceğini bu sözle anlatmaktadır:

Şol salınıp giden dilber
Boyuna kurban olduğum
Eğlen burda tanışalım
Diline *kurban olduğum*(Sakaoğlu, 2004: 509)

Ercişli Emrah ise kadir kıymet bilen insana canını kurban edeceğini söyler:

İtibar olmazmış yüze gülene
Canım *kurban olsun* kadir bilene
Kefen yetişmezmiş garip ölene
Belki yarın çevresine saralar (Saraçoğlu, 1999: 248)

Günümüzde"uyku nedir bilmeden" biçiminde kullanılan kalıp söz, Âşık Edebiyatı şiiirine "uyku haram oldu" şeklinde yansımıştır. Bu söz önemli bir iş dolayısıyla ara vermeden yapılan çalışmayı anlatır. Âşık, sevgiliden gelen eza ve cefa karşısında durumunu anlatmak için bu kalıp sözü kullanır:

Uyku bana harâm oldu
Gözlerim kan ile doldu
Canım sana safâ m(1)-oldu
Beni ağlatmak, inletmek (Köprülü, 2004: 154)

10. Karşılama Bildirenler:Uzak veya yakın mesafe fark etmeksizin dışarıdan gelen kişilere, onların gelişlerinden dolayı hissedilen mutluluğu yansıtmak amacıyla bazı kalıp sözler kullanılır. Günümüz Türkiye Türkçesinde sadece "hoş geldiniz" veya "hoş geldiniz, safalar getirdiniz" şeklinde kullanılan kalıp sözün Âşık Edebiyatında ayrı ayrı kullanıldığı görülür. Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 392) bir dörütlüğünde sevgilinin köyüne varınca kendisine onun "hoş geldin" dediğini belirtir(Sakaoğlu, 2004: 392). Aşağıdaki örnekte ise sevgiliden yüz bulamayan Karacaoğlan'ın bitkin ve isteksiz hali göze çarpmaktadır:

Bakın hey ağalar benim halıma
Değirmenler döner çeşmim seline
İnanmayın el kızının diline
Hoş geldin demeye dilim kalmamış(Sakaoğlu, 2004: 631)

İkinci bir karşılama sözü "safa geldin" ifadesidir. Gelen kişinin mutluluk, neşe ve huzur getirdiği belirtilerek, gelişinden duyulan mutluluk anlatılmak istenir. Karacaoğlan bir dörütlüğünde önceleri "safa geldin" diye karşılayan, ama artık farklı davranan sevgiliye sitemlerini dile getirir (Sakaoğlu, 2004: 562).Gevherî, sevgiliyi yine aynı sözle karşılamıştır (Elçin, 1998: 249). Ruhsatı'de de kullanımın değişmediği görülür:

Teşrifin mübarek olsun
Safa geldin hacı baba
Buyurun sadr-ı bâlâya
Safa geldin hacı baba (Kaya, 1999: 83)

11. Acıma Bildirenler:Türkiye Türkçesi söz varlığında "yazık oldu, yazık, yazıklar olsun, yazıktır günahtır" biçiminde karşımıza çıkan ve bir olay veya durumun gerçekleşmesi, bir kişinin yaşadığı üzücü bir olay neticesinde söylenen kalıp söz, âşıklar tarafından da kullanılmıştır. Karacaoğlan bunu "yazık ve yazıktır" şeklinde iki yerde kullanmıştır (Sakaoğlu, 2004: 392-432).Âşık ise söylediği bir taşlamasında bu kalıbı aşağıdaki bağlamda kullanmıştır:

Küffâr ile cenk ederek hasmâne
Kılıçlar pek çekelim düşmana

Yazık değil mi şu din-i İslâma
Karıştı küffara bilinmez oldu Âşık (Köprülü, 2004: 151)

12. İtiraz Anlamında Kullanılanlar:Bir olay veya duruma müsaade edilmeyeceğini bildiren sözlerdir. Türkiye Türkçesinde “yağma yok” şeklinde kullanılan bu sözün 19. yüzyıl Âşık Edebiyatında aynı şekilde kullanıldığı görülür. Sümmânî bazı şeylerin kolayca elde edilemeyeceğini “yağma yok” redifli koşmasında şöyle dile getirmektedir:

Evvelâ ahvâl-i mansûr olmadan
Çekilsen bir berdâreyağma yok
Candan geçip o cânâmı bulmadan
Yâr olasin ol dildârayağma yok
(Erkal, 2007: 206)

Karacaoğlan, toplumsal aksaklıkları eleştirdiği bir taşlamasında düzeni bozan ve haksız yere makam/mevki sahibi olanların durumunun sonuna kadar böyle gitmeyeceğini “dur bakalım” kalıp sözü ile dile getirmiştir:

Cennet Cehennem’i yoktur diyenler
El hakkını alıp haksız yiyenler
Al yeşil konaktan hükmeleyenler
Dur bakalım canım beğler kalır mı (Sakaoğlu, 2004: 425)

13. Pişmanlık İfade Edenler:Bir kimsenin yaptığı işten duyduğu pişmanlığı ve bunu bir daha yapmama kararını belirtmek için “tevbeler olsun” sözü kullanılır. Âşık Ömer sarf ettiği sözler için duyduğu pişmanlığı bu sözle dile getirmiştir:

Sözümünden incinen dilber
Küsmeye gel *tevbeler olsun*
Ne dedim nemden incindin
Küsmeye gel *tevbeler olsun*(Ergun, tarih yok: 41).

“Kahpenin dölü” Türkiye Türkçesinde kızgınlık esnasında söylenen kalıp sözdür. Deyim özelliği de gösteren bu söz, aslında soyu belli olmayanlar için kullanılır ve hakaret anlamı içerir. Karacaoğlan bu sözü “kahpenin kızı” şeklinde sevgili için kullanmıştır. Fakat burada soysuz anlamında değil, şaşırma ve küçümseme bağlamında kullanılmıştır:

Kahpenin kızı da ne tez büyüdün
Geçen gördüm şu düğünde yoğudun
Ağlayan yiğidi ne şekl’avudun
Avutmasın bilmez daha yalvardır (Sakaoğlu, 2004: 598)

14. Meydan Okuma Bildirenler:Yiğitçe bir edaya sahip olan ve güven duygusuyla dile getirilen bu sözler farklı şekillerde Âşık şiirine de yansımıştır. Dadaloğlu düşmana karşı bugün Türkiye Türkçesinde kullandığımız şekliyle “hodri meydan” diyerek cesaretini ortaya koyar:

Dadaloğlu der ki halim yamandır
Dağ başları yine tozdur dumandır
Hak bilir ya bugün *hodri meydandır*
Tutmak gerek geçitleri belleri (Görkem, 2006: 162)

Ruhsatî, kendisine güvenen bir âşığı âşıklar meydanına “essela” sözüyle çağırmaktadır (Kaya, 1999: 103).Bu davette kendine güven ve bunun getirdiği meydan okuma hissettirilir. Gevherî ise rakibine şöyle meydan okumaktadır:

İşte kılıç işte meydan gelene
Gelmeyen almasun beni diline
Yadlar dokunmasun zülfü kılına
Yoksa kendi bilir yâr ağyâr ile(Köprülü, 2004: 200)

15. Dinî Niteliği Olanlar:Burada İslâm dininin etkisiyle söylenilmesi âdet olan kalıp sözlere değinilmiştir. Maazallah, “Allah korusun anlamında” söylenilen, kötü ve zararlı durumlardan Allah’a sığınmak gerektiğini ifade eden bir kalıp sözdür.Gevherî bu sözü sevgilinin vefası üzerine söylemiştir:

Ezel yâri bir hercâyidür dime
Maâzallah vefâlıdır....dime
Ben dedim gel eyle derman derdime
Dimedim sevdiğim derdim yenile (Elçin, 1998: 51)

Neuzübillah, tehlikeli bir durumla karşılaşıldığında onunla baş edemeyen kişinin Allah'tan yardım isteğini dile getiren, "Allah'a sığındık" anlamında bir sözdür. Savaşmak için sevdiklerinden ayrılan Kuloğlu tehlike karşısında Allah'a sığınmayı ihmal etmemiştir:

Bu bir dert imiş ki, *neuzü-billâh*
Kalbimizde fikir bilmede salâh
Elimden ne gelir, el-hükmü-lillâh
Gider oldum dostum, sen sağ, esen kal (Öztelli, 1974: 351)

"İnşallah", isteklerin ve durumların ancak Allah isterse gerçekleşebileceğini anlatan ve bu ifadelerden önce kullanılması âdet olan bir kalıp sözdür. Karacaoğlan sevgilinin cennet görmesi dileğini bu sözle ifade etmiştir:

Karac'Oğlan sana vurgun
Döşlerin almadan dolgun
Sevindirdin beni bu gün
İnşallah Cennet görürsün (Sakaoğlu, 2004: 560)

Biiznillah "Allah'ın izniyle" anlamına gelir. Kuloğlu, Osmanlı padişahına hitaben söylediği koşmasında savaş ve mücadele vaktinin geldiğini şöyle dile getirmektedir:

Hünkârım, sabr eyle, ivme, âram et
Vezirin dünyayı etsin merâmet
Biznillah kılıçta olan keramet
Zuhur etmek gerek, geldi zamanı (Öztelli 1974: 294)

16. Diğer Kültür Unsurlarını Bildirenler: Türkiye Türkçesinde bir kültür unsuru olarak sevinçli bir haber verileceği zaman "müjde, müjdem i isterim" şeklinde kalıp sözler kullanılır. Müjde getirene hediye vermek bir gelenek unsurudur. "Müjde" ifadesi sadece haber amaçlı iken, "müjdem i isterim" sözü verilecek haberin yanında karşılık beklendiğini de ortaya koymaktadır. Erzurumlu Emrah, sevgilinin geleceği haberini "müjdeler olsun" kalıp sözü ile anlatmaktadır:

Şâd ol deli gönül *müjdeler olsun*
Benim yârim gelecektir bu gece
Kesilsin kurbanlar yansın şem'alar
Küllî mâlim talan olsun bu gece (Ural, 1984: 54)

Beğeni ve hayranlık duygularını ifade eden ve nazardan korumak amacıyla kullanılan "maşallah" sözü Türkiye Türkçesinde çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Gevherî, "maşallah" redifli bir koşmasında (Elçin, 1998: 78) sevgilinin çeşitli vasıflarını dile getirerek ona övgüler sıralamıştır. Ercişli Emrah ise güzellerden birine herkesin "maşallah" dediğini söyler (Saraçoğlu, 1999: 186). Erzurumlu Emrah sevgilinin olağanüstü güzelliğinden bahsederken onu gören herkesin bu kalıp sözü kullandığını şöyle dile getirmiştir:

Münevver cemâlin ey kamer tal'ât
Hep görenler *mâşâallah* dediler
İnsanda bulunmaz bu ahsen suret
Melek midir bu hüsnü mâh dediler (Ural, 1984: 123)

"Sağ ol", yapılan bir eylem neticesindeki memnuniyeti gösteren teşekkür mahiyetinde bir sözdür. Gevherî sevgilinin davranışlarından dolayı ona şöyle hitap etmektedir:

Lûtfunla hatırım kıldın küşâde
Sırrımı açmayıp bilişe yâde
Sağ ol sen habibim dâr-ı fenâde
Yüzünü yüzüme sürdüğüm yeter (Köprülü, 2004: 191)

Sonuç

Âşık Edebiyatında kalıp sözlerin zengin bir şekilde kullanılması bu edebiyatın konuşma dilini başarıyla yansıttığını göstermektedir. Sözlü kültür geleneği güçlü olan ve anlatma eylemini seven bir milletin bu tarz eşdizimsel yapıları kullanarak konuşmalarına zenginlik kattıklarını görürüz. Bu ifadelerin kullanımı içlerinde barındırdığı kültür unsurlarının toplum içinde daha fazla yayılmasını, aynı zamanda gelecek kuşaklara aktarımını sağlamış olacaktır. Sağlıklı bir iletişimin tesis edilmesi ve unutulmaya yüz tutmuş kelimelerin toplum hafızasında canlandırılmasında bu sözlerin önemi büyüktür.

Geçmiş dönemlerdeki ve günümüz Türkiye Türkçesi kullanımlarının kıyaslanması ile tarihi süreçte kültürel devamlılığın seyri tespit edilmiştir. Bu seyrirde değişimin diğer kültür unsurlarına nazaran az olduğu dikkatlerden kaçmamıştır.

Tablo: Âşık Edebiyatında karşımıza çıkan kalıp sözlerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları

	Âşık Edebiyatı	Günümüz Türkiye Türkçesi		Âşık Edebiyatı	Günümüz Türkiye Türkçesi
1	Binler yaşa	Bin yaşa	24	Hoş geldin	Hoş geldin
2	Hatırın hoş olsun	Hatırın için	25	Safa geldin	Safa geldin
3	Ahdım var	Söz veriyorum	26	Yazık/yazıktır/yazık değil mi	Yazık oldu, yazıklar olsun/Yazıktır günahtır
4	Hüdâ'yı seversen	Allah'ını seversen	27	Hodri meydan	Hodri meydan
5	Allah aşkına	Allah aşkına	28	Bârekallah	Bârekallah
6	İki eli var olsun	Ellerin dert görmesin	29	Müjdeler olsun	Müjde, müjdem isterim
7	Berhudar ol	Berhudar ol	30	Maşallah	Maşallah
8	Gözü kör olsun	Gözü kör olsun	31	Maazallah	Maazallah
9	Tanrı'dan korkmaz halktan utanmaz	Allah'tan korkmaz kuldan utanmaz	32	Neuzübillah	Neuzibillah
10	Dilerim Allah'tan	Allah'tan dilerim ki...	33	İnşallah	İnşallah
11	Allah'a/Hakk'a ısmarladık	Allah'a ısmarladık	34	Birin bin olsun	Ağızlarda" Birini binlere katsın"
12	Sağ esen kal	Sağ salim git/gel	35	Huyu suyu güzel	Huyu suyu güzel
13	Sağlıkla kal	Sağlıkla kal	36	İki gözüm	İki gözüm
14	Babalın boynuma	Günahı vebali boynuma	37	Yamansın	Yamansın
15	Gözümün nuru	Gözümün nuru	38	Kuzum	Kuzum
16	Hakk seni öğmüş yaratmış	Allah seni övmüş de yaratmış	39	Ciğerim	Ciğerim
17	Aleyküm selam	Aleyküm selam	40	İşte kılıç işte meydan	Hodri meydan
18	Çok şükür/Şükür Hakk'a/Şükür olsun	Çok şükür/Şükür Allah'a/Şükürler olsun	41	Sağ ol	Sağ ol
19	Kurban olduğum	Kurban olduğum	42	Tevbeler olsun	Tövbeler olsun
20	Uyku haram oldu	Uyku nedir bilmeden/Uyku haram oldu	43	Allah aşkına	Allah aşkına
21	Az yaşa uz yaşa	?	44	Aşk olsun	Aşk olsun
22	Canımın canı	Canımın içi	45	Yağma yok	Yağma yok
23	Dur bakalım	Dur bakalım			

KAYNAKÇA

- AKSOY, Ömer Asım (1988). *Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- AKSAN, Doğan (1996). *Türkçenin Sözcükleri*, Ankara: Engin Yayınevi.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2004). *Erzurumlu Emrah*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BULUT, Serdar (2012). "Anadolu Ağızlarında Kullanılan Kalıp Sözler ve Bu Kalıp Sözlerin Kullanım Özellikleri", *Turkish Studies*, V. 7/4. ss.1117-1155.
- DOĞAN, Nuh (2014). "Bir Kültür Unsuru Olarak Eşdizimsel Yapılar", *Gençlik ve Kültürel Mirasımız/Uluslararası Kongre (16-18 Mayıs 2014/Samsun)*, Samsun: Ceylan Ofset. ss. 507-518
- DÜZGÜN, Dilaver (2011). *Dertli Divanı*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- ELÇİN, Şükrü (1998). *Gezheri Divanı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- ELÇİN, Şükrü (1987). *Âşık Ömer*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ERGÜN, Sadeddin Nüzhet (tarih yok), *Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri*, Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi.
- ERKAL, Abdülkadir (2007). *Âşık Sümmânî*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- GÖKDAYI, Hürriyet (2011). *Türkçede Kalıp Sözler*, İstanbul: Kriter Yayınları.
- GÖRKEM, İsmail (2006). *Yeni Bilgiler Işığında/Dadaloğlu/Bütün Şiirleri*, İstanbul: E Yayınları.
- KASIR, Hasan Ali (1984). *Seyranî*, İstanbul: Acar Matbaacılık.
- KAYA, Doğan (1999). *Âşık Ruhsatî*, Sivas: Sivas Belediyesi Kültür Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (2004). *Saz Şiirleri I-V*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- OĞUZ, M. Öcal 81992). *Yozgatlı Halk Şairi Nâzi*, Ankara: Feryal Matbaacılık.
- ÖZTELLİ, Cahit (1974). *Üç Kahraman Şair Köroğlu Dadaloğlu Kuloğlu*, Milliyet Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (2004). *Karaca Oğlan*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- SARAÇOĞLU, Ali (1999). *Ercişli Emrah*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tarama Sözlüğü (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- URAL, Orhan (1984). *Erzurumlu Emrah/Hayatı-Şiirleri*, İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.